

KÜLÖNFÉLÉK.

BÁTHORY ISTVÁN EMLÉKIRATA

a muszka csárhoz 1581-ben.

Báthory István, a mit a lengyeleknek királylyá választatásakor megígért, hogy a muszkák által a Lengyelországtól elfoglalt területet és várakat visszaszerzi — annak szentelte legbuzgóbb törekvését lengyel királysága alatt. Igérete nem maradt pusztaszó, be is váltotta azt. Miután trónját elfoglalta s az ellenpártot részint leverte, részint szép szerivel meghódította s belügyeket rendezte, sietett személyesen hadat vezetni a muszka ellen, hogy az elfoglalt Livonia tartományt visszaszerezze. 1579-iki támadását évről-évre megújította 1580, 1581 tavaszán; fegyvereit győzelem kísérte mindig és mindenütt, — egymásután foglalta vissza a livoniai várakat és városokat s végre békekötetés által is biztosította azok birtoklását. Magyarok e hadjáratokban nagy szerepet játszottak, az erdélyi segédcsapatokon kívül állandó rendes magyar hadtesteik voltak, a hadászathoz értő ügyes magyar vezérekkel élükön. Ilyen volt Békési Gáspár azelőtt vetélytársa s testvére Gábor, kik a kiengesztelődés után véröket életöket áldozták a nemes királyért, ilyen Báthory Boldizsár, Székely Mózes, Kállai János, Kendi Péter, Vesselényi Ferencz, Károlyi István, Bornemisza János, Borbély György, Király Albert, Lázár István, Sibrik Gáspár, Vadasi Mihály, Rácz Péter és többen. Magyar seregek ekkor harczoltak legmesszebb északon és hogy vitézül harczoltak, mutatják a fényes győzelmek, s a várostromok, melyekben az oroszán rész éppen őket illette, a mennyiben a lengyelek contingense többnyire lovas katonákból állott.

■ Megírta e hadjáratok történelmét az egykorú Heidenstein Reinhold (Báthory udvari historicus): *De bello Moscovitico* stb. cz. munkájában; az 1581-diki hadjárat történetét megírta egy magyar ember is, *Gyulai Pál*. (Munkájából egyetlen példányt ismerünk, melyet a marosvásárhelyi gróf Teleki könyvtár őrzött meg). De legélénkebben s legnagyobb közvetlenséggel maga Báthori

István ír eme hadjáratokról egy emlékiratában, melyet a hadjáratok derekán (1581. nyarán) intézett a muszka czárhoz, melynek egykorú másolatát a bécsi cs. és kir. titkos levéltár Polonicái között találtam meg s melynek legjellemzőbb részét itt bemutatni szándékozom.

Ez emlékirat eredete ez. A muszka czár, a gögös Vasziljevics Iván (a »rettenetes Iván«), eleinte figyelemre sem méltatta Báthoryt, a választott királyt, a ki még csak nem is királyi vérből származott; de a mint haddal támadta meg az elfoglalt Livóniáért s győzelemlől győzelemre haladt ellene, — egymást érték követei a lengyel királynál, hogy őt feltartóztassa fegyverszünet és béke alkudozásokkal. Báthori a békéről hallani sem akart, hacsak az egész Livóniát vissza nem bocsátja kezéből. A czár több sikertelen követség után, midőn Báthory 1581-ben újabb hadjáratot indított ellene, felindulásában szidalmakkal telt levelet küldött Báthorynak, a melyben minden kigondolható rágalmat szór reá, s gyáva, elvetemült, esküszegő, kegyetlen, istentelen stb. jelzőkkel illeti. Báthory erre terjedelmes memorandummal válaszolt, latin és orosz nyelven, a mely történeti szempontból azért is nevezetes, mert előszámlálja mindazt, a mi közöttük uralkodása kezdetitől (1576.) fogva történt. Jellemző világot vet ez Báthory önérzetes, büszke — s a czár alattomos gögös jellemére. Önérzetesen czáfolya a czár vádjait, éles gunynyal vágja vissza rágalmait s végül kihívja párviadalra.

Az emlékirat legjellemzőbb részei a következők:

»Midőn (1581) júl. 15-én Poloczka mellé érkezünk seregünkkel, megjött udvari emberünk, a kit hozzád követül küldöttünk volt s általadta leveledet, a mely a mi szidalmaztatásunkkal van tele. Megvetve hitványságodat, nem is kellene válaszolnunk, mert hisz neked válik szégyenedre, a mit irsz; de meggondolván azt, hogy hallgatásomat félremagyaráznád, válaszolok mégis; valamiképpen az oktalan állatot, szamarat vagy ökröt, ha a mocsárba esik, könyörületességből kihúzzák: úgy én is kezem nyujtom feléd, a ki a rágalom fertőjébe süllyedtél . . .«

Arra, hogy a czár Livóniához való jogát bizonyítgatja, Báthory István történeti tényekre és documentumokra hivatkozva kimutatja, hogy az a lengyel királyok hűbére volt századok óta:

»Az egész világ tudja, — úgymond -- hogy az hozzánk tartozik, okmányok és történeti könyvek szólnak arról, de a te butaságod oly nagy, hogy mindezekről nem tudsz semmit. Igyekezz, hogy ne csak zsoltárokat olvass, olvass egy kis történelmet is; hagyd el az üres meséket és hazudozásokat; hisz a te hazugságaid úgy is ismeretesek már az egész keresztyén világ előtt. Nincs jogod Livóniához, hacsak azt nem tartod annak, hogy nagyapád a novgoródi

városi tanácsost, előkelő embereket, lakoma ürügye alatt kihívatta a városhól s a népjog ellenére megkötözve elhurcolta s lemészároltatta őket. Így tesz a farkas a báránnyal, így a rabló az útasokkal. Ilyen a te jogzíméd is; a minél az útonállóké is különb. — Hánytorgatod, hogy görög származású vagy: nem elég már a porosz származás? No ha görög vagy, úgy nem származhattál mástól, mint Thyestestől, a kinek rokonságával rokon a tied, a ki vendégeinek titkon elragadott gyermekeket találtatott fel; te nem csak gyermekeket, de egész városok lakosságát kor és nem különbség nélkül öletted le. — Livóniához az a jogzíméd van, mint nagyapádnak volt: az öldöklés.

A kívánt 400,000 frt hadikárpótlásra, azt írod, hogy hallatlan kívánság, hogy még a tatárok között fordul ilyen elő, nemhogy keresztyén fejedelmek között. Szokatlan? Hát V. Károly császár nem fizetett-é Ferencz francia királynak a várak átadásán kívül 400,000 frtot? Neked, a ki őseiddel együtt annyi tartományt raboltál, soknak látszik ez? Megállj, ha isten kedvez és szerencsét ad ezután is, megládd, hogy elfogadhattad volna e feltételt: ezután majd mind nagyobb és nagyobb összeget rovunk ki rád béke fejében. Ebből is látszik, hogy még te akarod, hogy a háborút folytassuk ellened; pedig ne kérjen minket senki arra, eléggé ösztönöz a te vakmerőséged és gonoszságod. S még azt monod, hogy e pénzt ha megkapnám, ellened sereggyűjtésre használnám? Nem szorúltunk a te pénzerved, van magunknak is elég a veled való hadakozásra, a mint tapasztaltad és tapasztalni fogod!

Hátra van még, hogy szemtelen rágalmaidra válaszoljak, a mit nem tennék, de féktelenséged kényszerít. — Rágalmaidat vissza kell vernem. mert az én életem folyása nyilván való az egész keresztyénség előtt, míg te úzelmeidet ott a világ szögletében, erdők, mocsarak és sivatagok között rejtegeted; s mégis, mert oly hallatlanok, nem maradhatnak elrejtve. minden ember tudja és megveti. — Azt monod: őseim példáját követem?! Azt követnem is bátran, de te a tieiddel, a kik úgy tettek, mint a farkas midőn a juh nyájba beszabadúl, bizony nem nagyon kérkedhetsz!

Azért sem vádolhatsz engem, amiért nem küldtem követeket hozzád; annak kell követet küldeni, a kinek arra szüksége van. A keresztyén fejedelmek küldenek nemcsak szükségből, de olykor illedelemből is egymáshoz; úgy küldöttem én hozzád uralkodásom elején, a mit hogy te megvetendőnek tartasz, e felett veled nem vitatkozom, falra hánynám a borsót! Veled, ha angyalok, vagy istenek érintkeznének is, a te hitványságodtól még akkor sem térnél el!

Azt is kérded vakmerően, hogy miért halt meg országunkban követeid egyike! Nem akarsz tán istentelenül valami gonosz-

sággal vádolni, a mire akkor sem volnánk képesek, ha saját fejünk forogna veszélyben.?! Nem akarom viszont azt kérdeni tőled: *miért hagyott téged fivéred Vladimir az élők között?!* (akit megöletett.) Tudva van, hogy mindenkinek meg kell halni egyszer!

Felpanaszolod, hogy követeidet mint bábokat (tanquam pupillos aliquos), úgy vitettük magunk elé s a mi királyi fenségünket, mintha istenek volnánk, úgy tiszteltettük általuk. Mit beszélsz a világba? Követeid az ország marsalja által vezetettek elének — sépen ők beszéltek oly vakmerően, hogy kikellett őket vezetnünk. — Követeidnek, igaz, hogy azon címet kellett használniok velem szemben, a melyet használ a pápa s a legelső fejedelmek s a melylyel a keresztények császáriját s a keresztény királyokat megszólítani szokás; de hogy te a »felség« címéről azt mondod, hogy az egyedül az istent illeti: azt bizony tudatlanul mondod! Ugy hívják a keresztény királyokat, úgy hitták elődeimet s úgy hívnak engemet is. Szememre veted, hogy tanácsosaim jelenlétében fogadtam követeidet?! Bizony engem tanácsosaim, előkelő és bölcs férfiak szoktak körülvenni, nem úgy mint a zsarokoknál szokás, hogy kivont karddal és bárdokkal állják körül. — Ezekkel bizony saját ostobaságodat, nem mint akartad a mi kevélységünket bizonyítád be. Nagy megbotránkozással azt is fel-emlegeted, hogy követeidnek nem elég méltóságosan kiállított útlevelet adtunk. — Nevetséges dolog, mintha bizony az út biztosítására az volna szükséges, hogy az útlevél mennél jobban ki legyen cifrázva! Azután fivérednek nevezesz. E nevet egyik keresztény fejedelemtől sem útasítanók vissza, de tőled igen, mert a testvérnek kötelessége testvérét védelmezni, nem pedig mint te teszed, jogtalansággal zaklatni.

Ezek azok, melyekkel megmutattad a te bölcsességedet: ilyenekkel gyermekek előtt is alig léphetnél fel, nem mielőttünk és tanácsosaink előtt. Továbbá, hogy szavaiddal éljek, azt irod: lovon ültünk Vielkilukum ostrománál s úgy fogadtuk követeidet. De hát ki ültetett lóra, ki miatt kellett háborúba indulnunk? Persze te, hogy mennél inkább feltartóztass követeid által, jogigényeidet elkezdted volna akár Ádámtól is leszármaztatni. Csalárdságnak nevezed, hogy Szokolow-várát tüzzel rontottuk le. Nem az én hibám, a tied, hogy nem ismered a hadviselés módját és eszközeit; *azzal a kötelezettséggel én nem tartozom, hogy téged hadakozni tanítsalak!* Azt irod, hogy Polock, Wladimir, Wielis és több váraidat árulók segítségével foglaltam el. Milyen hitvány ez állításod is, fennebb már bebizonyítottuk. Hisz két előtt (1579-ben) ott voltál magad is Pleskow alatt seregeddel, miért nem védelmezted hát a tiedet? jobbnak láttad odahagyni Sokolowot, azt parancsolván, hogy az ágyúkat rontsák el s a várat felgyújtván gyalázatos futás-

sal hagyják oda. Ha tagadnád, saját leveleddel bizonyítjuk be! Midőn pedig Vielkilukumot ostromoltuk, seregeddel Turopeciánál voltál ott közelben, miért nem siettél hát elénk seregeddel? *A leghitványabb tyúk a ragadozó sas rayy ölyv ellen védi és oltalmazza csibéit és te kétfejű sas (mert hisz ezt használod czimerül), hol lappangsz, hogy sehol sem mutatod magadat?*

Megesküdtünk koronázásunkkor, hogy az elvesztett tartományokat visszaszerezziük, — azt írod — tehát hiába esküdnénk meg a békére, úgy sem tarthatnók meg, mert a két eskü nem állhat meg egymás mellett. Az aljas rágalmazó más lelkiismeretének bírāja, a magáénak hűtlen őrizője! A lengyel királyoknak és litván nagy hercegeknek a mennyiérdekükben áll, hogy tőled visszafoglaltassék, azt nyilvános békében soha sem fogják eladni. — Mert te hóhéra vagy alattvalóidnak és nem fejedelme, a ki népeid felett, nem mint emberek, de mint vadállatok felett uralkodol; azt hiszed, hogy más is úgy tesz, mint te Muszkaországban? Tőlünk az távol áll. Amire én megesküdtem volna neked tanácsosaimmal a békekötésben, azt szentül és sértetlenül meg is tartottam volna!

Nem mulasztod el azt sem, hogy őseid bűnét s hagyományos szokását, a kegyetlenséget, reám fogjad, a miért veled hadakoztam s fegyverszünetet nem kötöttem, s katonáid közül többen megölettek. Te csináltad háborút, te kényszerítettél arra vakmerőségeddel, te ontottad a tied vérét, midőn minket igazságtalanul sértegetvén, fegyverünket rájok emeltesd s a ticedet nem védelmezted. — Arról, a mit a hullák megcsonkításáról írsz, mitsem tudunk s inquiráltatván küldt, hogy német orvosok bonczoltak köztük, a mit nem fognak csodálni, a kik tudják, hogy az emberi hulla sokszor a legapróbb részletekig felbonczoltatik tanúlság okáért. — Az a kegyetlenség: az élőket legyilkoltatni, a foglyokat kiozdatni, a mit mi soha sem tettünk; még követekkel is, a kik hozzánk kémeckül s minket feltartóztatni jöttek, tisztességesen bántunk, nem úgy, mint te szoktál.

Te mindent megengedsz magadnak, tanácsosainkat gyalázzod. minket kevélységgel, hitványsággal, elvetemültséggel, esküszéggel, kegyetlenséggel, istentelenséggel vádolsz, elnevezel Szenaharibnek, Amelechusnak, Maxentiusnak, majd pogánynak, vagy amint te mondod »böszörménynek« (bissurmanos), idézed s ránk, vonatkoztatod a szentírásból, amit istentelen emberekre irtak. — Hát a te humanitásod, állhatatosságod, eskütartásod, kegyesség, igazságosságod, hűségod, jóságod vajjon hol van? Kevélységed ismeretes az egész világ előtt, tanúsítja azt végnélküli czímed is, melyet mindegyre elősorolsz, többek közt sok oly tartományt, a melyet nem bírsz s a melyhez semmi jogczímed nincs. Az egész Oroszország urának nevezed magad, pedig csak egy részét bírod. Tanúsítja hiúságodat nevednek örökös változta-

tása is, mert hogy van az, hogy most »*Joannes*«-nek nevezed magad nagyhirtelen, te, aki azelőtt *Iván* Vasziljevics voltál? Szeretsz kérkedni idegen származásoddal: görög, római, spanyol vagy-e hát, avagy csak muszka? Mit szóljunk címeid újabb szaporodásához, midőn magadat címedben mérsékeltnek és békeszeretőnek (*temperans ac pacificus*) nevezed?! *Oh ártatlan bányka!* (*innocens ovicula*). Áztán mit ismételed oly szokszor azokat az *atyai, ősi* szavakat, mintha bizony valaki kételkednék, hogy apádnak vagy a fia és anyádtól születél uralkodójává Muszkaországna! Senki sem kérdi tőled atyádat s nincs miért te ő miatta magadat annyira tisztázd, mert úgy is tudvlevő dolog, hogy mily apának vagy a fia s mely anyának vagy a szülőtte, azé t. i. a kinek atyja elődeink egyikét, Zsigmond királyt elárulta. Vagy tán azért emlegeted mindegyre őseidet, hogy nekünk szemünkre vesd, hogy nem királyi apától származtunk s választás útján jutottunk a királyságra? Voltak és vannak keresztyén országok most is, a hol a királyokat s fejedelmeket választják s mégis nem kevesebb haszonnal uralkodnak mint kipróbált jeles férfiak, bár nem születési előny juttatja őket a trónra. — Így választja a pápát a kardinálok testülete, így a római császárt a választó fejedelmek; így jutottunk mi is az összes lengyel rendek választásából a lengyel trónra. — Mi nem irigyeljük tőled, hogy téged nem az emberek ítélete és nem a kipróbált erény, »*sed uterus muliebrus*« tett a muszkák uralkodójává. — Mi nem királytól származtunk, mégis királyságot nyertünk; te veled az nehezen történt volna meg; ha nem születél volna annak, bizony soha nem jutóttál volna fejedelemségre, mert *téged erkölcseid inkább kondássá, vagy rablóvá érdemesítenének!* Annál kevésbé bánt, a mit felhánytorgatsz, mert nem lehet okos ember előtt kétséges, hogy mi szebb dolog: nemes és erényekben kitűnő atyától és nemes tiszta erkölcsű anyától, avagy bűnös királytól és erkölcstelen királynétől származni?!

Szemünkre veted, hogy mi a lengyel királyokat elődeinknek nevezzük. Nevezhetjük bátran, mert hisz előttünk uralkodtak; őseinknek nem mondjuk, mert nem tőlük származtunk. De te hol veszed címedhez azt az újabb toldalékot, »keletnek és nyugatnak ura«? Úgy teszel, mint a sátán, a ki az úristentől el akarta perelni északot, ime most te elveszed keletet és nyugatot, úgy hogy ti ketten, te és a sátán, az úristennek az ég és földtáj negyedik részén kívül mit sem hagytok. Továbbá még a Krisztus keresztye hordozójának nevezed magad címedben; éppen te, a ki az úristentől a sátánnal együtt keletet, nyugatot és északot el akard pörölni. De vajjon keresztyét hordozod-e hát Krisztusnak, vagy inkább a te elviselhetlen keresztedet nem bírván el, mintegy a Krisztus keresztyét hordozod?

Sokat mondhatnánk a te állhatatosságról, becsületességről, hittartásodról; hol van mindez? Hol van a te humanitásod? Hová lett a te fivéred, Vladimir? Hová lett nemeseid és mindenféle rangú alattvalóid közül annyi sok? Hová lett annyi katonád? — Te nemcsak férfiakon kegyetlenkedtél, de asszonyokon, sőt magzatokon, a kik még a világot sem látták; sőt mint egy pogány, magad parancsoltad, hogy szemed láttára tisztességes nőket megfertőztessenek. Mindez tudva van az egész világ előtt, hisz azokról könyvet írtak s úgy terjesztették el a híret. Ha nem hiszed, íme olvasd meg, küldünk neked egy példányt belőle; küldhetünk többet is, ha téged ilyen könyvek gyönyörködtetnének; csak írd, ha kell, tüstént küldünk, hogy azokból a te nemzetségedet mintegy tükörben szemlélhesd s magadat megismervén, úgy támadj majd másra elkeseredésben.

Te engem senatoraimmal Szenaheribhez s másokhoz hasonlitasz: te Kain, Falaris, Faraó, Nero, Herodes, Antiochus! Hát a te kevélységed?! Mikor Livóniát elfoglalni készültél, felemelvén dárdádat, hánytorgattad magad a foglyok előtt, hogy azzal fogod mellemet keresztül szűrni s Harabunda követünk előtt gögösen felkiáltottál, hogy: *tudják meg minden népek, hogy Vasziljevics Iván a világ istene s rajta kívül más isten nincs!* S aztán (mondja követünk) hogy vakmerően az oltárhoz lépett s áldozott az, aki az előtt hívérét megölette. Imádkozott Antiochus is, midőn az isten büntetése utólérte, sőt fogadást tett, hogy templomot emel. Mit mond erről a szentírás? ott van olvasd meg belőle, ami reád illik.

Fogj fegyvert hát, ha oly vitéz vagy, ülj lóra, jöjjünk össze mind a ketten meghatározandó helyen és időben; mutasd meg, hogy minő férfi vagy s mennyire bízol igazságodban. *Vívjunk meg ketten*, hogy kevesebb keresztyén vér folyjon. — Tudósíts, ha elfogadod, készen állunk a párviadalra. Megmutatja isten, a legigazságosabb bíró, kinek van igaza. Ha visszaútasítod, magad felett mondasz ítéletet, hogy nemcsak nincs igazad, de még gyáva is vagy, — hogy nemcsak császári méltóság nincs benned (a mit annyira arrogálsz) de hogy még férfinak, sőt asszonyuk sem vagy méltó. Bármit határoznál is; akár kiállasz, akár elrejtőzöl előlünk, nem kételkedünk, hogy isten velünk lesz s a mi igaz ügyünket diadalra, a tiedet végromlásra vezérli.«

Eddig tart a nevezetes emlékirat. A muszka czár jóvak látta azt a közkatonákra bízni, a mit Báthory hajlandó lett volna királyi karjával párviadalban elintézni. De úgy is az ő fegyvereinek szolgált később is a szerencse s diadalainak egyidőre a békekötés — majd örökre kora halála vetett véget.

SZÁDECZKY LAJOS.